

УТИЦАЈ ДЕЛОВАЊА ЈОВАНА РИСТИЋА НА ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ СРБИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Сажетак: Полазећи од чињенице да је свака темељна анализа развоја политичког система и политичких институција у Србији у другој половини XIX века незамислива без увида у рад Јована Ристића (1831-1899) овај рад настоји да утврди домете његових реформских подухвата, као и одговарајуће политиколошко објашњење изостанка веће демократизације у резултатима тих процеса. Овај политичар и државник оставио је неизбрисив траг у процесу изградње нововековне Србије и поколењима у наслеђе принцип поступног и умереног реформизма као последице природног развоја друштвених односа. Налазећи се, стицајем динамичних историјских околности, на утицајним државним положајима, Јован Ристић је био један од кључних протагониста уставних реформи 1869. и 1888. године којима је унапређено дотадашње политичко уређење Србије у духу умерене либерализације и демократизације. Нарочито је Устав из 1869. године, увођењем Народне скупштине у редован политички живот, интензивирао политичке борбе и настанак првих политичких партија што је све скупа довело до снажнијих и отворенијих захтева за парламентаризмом коначно успостављеним Уставом 1888 године. Структуру политиколошког објашњења свеукупног Ристићевог реформског опуса и пратећих демократских дефицита истог, чини уравнотежена комбинација етатизма, елитизма и реалполитичког прагматизма.

Кључне речи: Јован Ристић, Србија, устав, политички систем, XIX век

Још од првог устанничког поклича у Орашцу 1804. године па све до преговора на Берлинском конгресу 1878. године, Србија је константно била на путу стицања нововековне независности.

Прошла година је била јубиларна јер се истовремено навршавало како 140 година од одржавања Берлинског конгреса и стицања независности Србије, тако и 130 година од усвајања Устава Краљевине Србије који и данас важи за најсветлији пример домаће уставне праксе. Оно што је наведеним догађајима заједничко јесте личност и политичко деловање Јована Ристића (1831-1899).

* aleks.fabius@gmail.com

Србија је средином XIX века имала политички систем са израженим демократским дефицитима. Кључне институције зачете у свом рудиментарном облику за време владавине Уставобранитеља (1838-1858), биле су под утицајем воље појединца. Целокупан систем је био уобличен уставним текстом и пратећим законима, али се каткад дешавало да они буду у колизији.¹ Устав из 1838. године (Турски устав) коригован је посебним законима из 1861. године, а Устав из 1888. године суспендован државним ударом 1894. године. У оба случаја је воља владара била пресудна.

Уставобранитељски режим није функционисао „вертикално“ ни „хоризонтално“. У првом случају зато што се „бирографија већ била одвојила од народа као засебан ред (...) Савет је био отромио, - тешко се дао покренути на веће законодавне послове“ (Јовановић, 2005а: 206-210). У другом, „Кнез је држао да је по Уставу он једини шеф владе, и да се са саветом мора договарати само о законима. Савет је, напротив, хтео да влада заједно с кнезом“ (Јовановић, 2005а: 196). Сукоб ових институција решен је у кнежеву корист на Преображењској скупштини 1861. године у Крагујевцу Законом о устројству Државног савета. Тиме је политички систем Србије (тада још под Уставом из 1838. године) ушао у фазу развоја са обрисима личног кнежевог режима отклањањем свих институционалних препрека његовој власти.

У таквом политичком контексту стасавао је Јован Ристић, а историјске околности начиниле су од њега реформатора политичког система Србије друге половине XIX века. Узевши у обзир резултате тог подухвата, он је био реформатор умерене оријентације.

Ристића домаћа историографија углавном памти по његовим спољнополитичким успесима (повраћај градова од Турске 1867. и независност Србије након Берлинског конгреса 1878.). Али, у овом раду акценат ће бити на његовом доприносу унутрашњем уређењу Србије друге половине XIX века, уважавајући притом и неоспорне спољнополитичке детерминанте тог процеса које су нарочито дошле до изражаја 1869. године.

Политичка каријера и рана концепција политичких реформи

Јован Ристић је каријеру започео службом у министарствима просвете, спољних и унутрашњих послова.

Кнез Михаило је још на почетку своје друге владавине 1860. године послао у Цариград депутацију чији је секретар био Јован Ристић са задатком да од тадашње Порте испослује промену Устава (према: Петровић, 1912: 3).

Следеће године Ристић је био секретар Преображењске скупштине (1861). У својој политичкој каријери обављао је неке од најважнијих функција: члан Намесништва у два наврата (1868-72, 1889-93), председник Владе (1873,

¹ У законодавној пракси је било доста примера за то. Слободан Јовановић, рецимо, пишући о уставобранитељском режиму, пише како су „органи закони издани после Устава од 1838, стајали донекле у противуречности с њиме и како се у те законе уносило што се год хтело, без обзира на то да ли се слаже с Уставом“, (наведено према: Јовановић, 2005а: 188).

1878-80, 1887), министар спољних послова (1873, 1875, 1876-78). Имајући наведено у виду, јасно је да се налазио на позицијама које су му обезбеђивале улогу протагонисте обликовања политичких институција Србије у другој половини XIX века.

Јован Ристић је био немачки ђак зато што је своје највише образовање стекао у Хајделбергу.² Био је, између осталог, добро упознат са друштвено-политичким кретањима у Европи и Америци с краја XVIII и прве половине XIX века те се у његовој разборитој аналитичкој опсервацији резултата револуција 1789., 1830. и 1848. године, вероватно крије утемељење дугорочног политичког опредељења за постепене и умерене реформе, које су прилагођене конкретном поднебљу.

Све је то представљало окосницу његових раних политичких есеја „*Законитост*“ и „*Реформе у Србији*“ објављеним 1860. године.³ Уз обавезну критику тада још увек важећег Устава из 1838. године, суштина ових есеја је била у: 1) истицању значаја закона и законитости као инструмента правде („име закона да нам је поврх свега свето“); 2) обезбеђивању гаранција законитости путем независности судова, одговорности министара, народног представништва, слободе штампе, развијања свести о потреби поштовања закона;⁴ 3) „савршенијем“ и „практичнијем“ уређењу Скупштине као једној од важнијих реформи и трећој политичкој установи (поред Кнеза и Државног савета); 5) политичко-друштвеним реформама као изменама проузрокованим природним процесом развоја друштва, не превратом или револуцијом; 6) просвећеном владару као иницијатору и носиоцу реформи⁵ (Ристић, 1887: 74).

Ристић је писао и о „предузимању основних преображаја на трошној згради политичких установа“, јер нису обезбедиле „јемство законитости“ (Ристић, 1887: 73). Страх од евентуалне злоупотребе власти од стране народних посланика и демократске тираније, удаљио га је у потпуности од било какве идеје да законодавну функцију са Државног савета у потпуности пренесе на Народну скупштину којој је ипак наменио помоћну улогу Кнезу и Савету у законодавном поступку („општенародна питања“ попут данка, отуђења земаљских добара, задуживања земље).⁶

² У аутобиографским белешкама из априла 1863. године Ристић пише: „С пролећа 1849. године послат сам као питомац државни на науку у Немачку. Задатак ми је постављен владом, да се спреми нарочито у наукама историјским, но као што ове обухватају и друге, слушао сам у универзитетима берлинском и хајделбершком и *филозофијске и државне науке*“, (наведено према: Петровић, 1912: 1).

³ О њима, као и о најважнијим политичким догађајима у времену почетка друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860-1868), Ристић пише у књизи *Спољашњи одношаји Србије новијега времена* (Књига II), стр. 58-81.

⁴ Ристић каже: „Да се законитост утврди, треба јој подићи снажна јемства. Који народи знадоше тај лек наћи, они остадоше најсрећнији, најспокојнији, као н. пр. Американци и Енглези“. Нешто касније он поентира: „Ну зар скупштина народна не стоји у првоме реду, кад се говори о јемствима законитости?“. Коначно, Ристић каже: „Треба да нам потреба поштовати законе пређе у убеђење, у крв, у нарав“ (Ристић, 1887: 62-64).

⁵ Ристић наводи пример Италије и њеног краља на страни 71.

⁶ „По што се начинила бојиштем законитости, она се узвисила над законом (*Скупштина*, примедба А.М.), а ко се тако високо попне, тај је већ прешао у незаконитост. Хоћемо ли, да и од уста-

Јован Ристић је, према сопственим речима, био део пројекта на изради системских закона (о Народној скупштини и Државном савету) уочи Преображењске скупштине 1861. године где каже да је „радио у обележеним границама“ (Ристић, 1887: 81). То, међутим, ствара извесне проблеме приликом утврђивања степена његовог ауторског доприноса. Ипак, прави посао на реформама он ће започети тек након своје дипломатске мисије у Цариграду (1861-1867) и атентата на кнеза Михаила Обреновића 1868. године.

Од „намесничког“ до „радикалног“ устава (1869-1888)

Ток историјских догађаја током, а нарочито крајем 1860-их година виноу је Јована Ристића у сам врх тадашње политичке елите. Након убиства кнеза Михаила Обреновића 1868. године он постаје члан Намесништва (поред Миливоја Петровића Блазнавца и Јована Глигоријевића).

Ако се има у виду чињеница да је у то време Србија била вазална кнежевина Отоманског царства са врло нефункционалним политичким поретком проистеклим из Турског устава (1838), јасно је зашто су се у размишљањима Јована Ристића искристалисала два важна и нераздвојена државна задатка: национално ослобођење и реформа политичког система.⁷

Колико је Намесништво у послу уставне реформе било условљено турбулентним приликама у држави након убиства кнеза Михаила и међународном констелацијом снага, илуструју ставови формулисани у комуникацији са домаћом публиком и страним силама. Ристић о томе сведочи на следећи начин: „Све дакле, у нас и околу нас беше скршено или расклиматано, све у сумњу у највећу опасност доведено (...) Поставши у тако критичним и ванредним околностима, влада је Намесничка имала да се бори са сметњама сваке врсте и споља и изнутра“ (Ристић, 1901: IX-X).

На Никољском одбору децембра 1868. године, Намесништво је своју позицију објаснило на начин да „због наших спољашњих задатака и због непрестаних антидинастијских ровења, ми морамо имати *јаку владу* (курзив А.М.), која ће моћи да се бори и са спољашњим и с унутрашњим непријатељима“ (Јовановић, 2005б: 88). Иако тада још увек није била припремљена коначна верзија уставног текста,⁸ некако се могао уочити будући распоред снага у корист јаке владе, а на штету народног представништва.

нове скупштинске створимо довољно јемство законитости, онда саграђанин наш, који оде на скупштину, да нас закљони од иступа власти, не треба да опседне и власт и нас, да створи демократску тиранију ...“; (наведено према, Ристић, 1887: 66-75).

⁷ О томе Јован Ристић каже: „У томе писму (1. јануара 1869.) ја сам представио генералу Игњатијеву, да су две главне потребе, које Србија осећа: *ослобођење своје браће, што у ропству турском стењу и Уставне реформе*. Занимати се једном од ових потреба, а другу занемарити, значило би обе промашити“ (Ристић, 1901: 31).

⁸ Јован Ристић ће 1894. године навести да је Намесништво уочи Никољског одбора припремило један нацрт Устава иако на њему није разматран никакав конкретан уставни текст (видети: Ристић, 1894: 44).

Питање степена остварених уставних реформи Јован Ристић је (вероватно се ослањајући на своје ране политичке есеје и процену политичких прилика), најбоље објаснио у преписци са руским дипломатом Игњатијевим. У једном писму из јануара 1869. године Ристић саопштава Игњатијеву: „Све зависи од мере реформе коју будемо усвојили. Ако би ми отишли далеко, онда би реформе за нас биле заиста извор слабости и ми бисмо тада заиста подизали своју кућу на летећем песку“ (Ристић, 1901: 32). Касније је Ристић нагласио да је „мисао која је руководила уставни преображај Србије од 1869., смерала на то да се одржи континуитет у развоју државних установа; да буде развитак органски који ниче из себе самог, а нигде не прекида конач унутрашњег живота“ (Ристић, 1894: 43).

Кључне карактеристике Устава из 1869. године су у томе да је (пored тога што је био први самостално припремљен и усвојен устав) Србија постала наследна уставна монархија са народним представништвом (члан 1.). Законодавну власт су делили Кнез и Скупштина (чланови 4. и 54.). Најважнију новину је представљала законодавна функција народног представништва која није била предвиђена некадашњим Законом о Народној скупштини (1861). Допринос Јована Ристића изради овог Устава чинили су једнодомна скупштина, квалификовани посланици и министарска одговорност (видети више у: Љушић, 1985: 204).

Велики део свог програма реформи из 1860. године Ристић је Уставом из 1869. године реализовао (једнакост пред законом, члан 23., увођење народног представништва, члан 41., министарска одговорност, чланови 101-104.). Уследила је операционализација Устава путем посебних „органских закона“ усвојених 1870. године⁹ и већ тада се назирала будућа неравнотежа у хоризонталној подели власти на штету Скупштине. Вертикални однос власти је био такав да Уставом није успостављена локална самоуправа.¹⁰

Законодавство је, према Уставу, било под утицајем Кнеза јер су законодавну иницијативу имали и он и Скупштина, али су „формални пројекти произлазили само од Књаза“ (члан 58.) што је у односу на Устав из 1838. године ојачало позицију Кнеза, али подсећања ради, до Устава 1869. године, пат позиција у коју би западали Кнез и Државни савет претходно је решена на штету Савета на Преображењској скупштини (1861). Влада је Уставом из 1869. могла захтевати „потпуно примање или одбачење својих предлога“ (члан 61.). Ово је значило да посланици нису имали маневарски простор да евентуално амандманима коригују законски предлог. Законодавни поступак је тек наредним Уставом (1888) био уређен у корист представничког дома.

Снага Скупштине, према Уставу из 1869. године, била је у томе што без ње никакав закон није могао бити „издат, укинут, измењен или протумачен“

⁹ Закони о пословном реду у Народној скупштини и Државном савету, Закон о избору народних посланика, Закон о министарској одговорности и Закон о штампи.

¹⁰ Када је усвојен Устав још увек је био на снази *Закон о устројству општина и општинских власти* из 1866. године који није омогућавао локалну самоуправу, а који ће бити измењен тек 1875. године у мандату владе Љубомира Каљевића.

(члан 55.) што је послужило либералима 1875. године када су спречили намеру тадашње конзервативне владе да иницира уставне промене.

Независност судова је била прописана чланом 109., али ће тек Устав из 1888. године омогућити да грађани туже чиновнике.

Устав је функционисање тадашњег политичког система Кнежевине Србије условио квалитетом личности Кнеза с обзиром на посредну моћ коју је имао путем Министарског савета чије је чланове именовоао (члан 99.). Краљ Милан Обреновић је једном приликом у разговору са либералом Владимиром Јовановићем, између осталог изјавио да је „Устав од 1869. године донет за време његовог малолетства, те га не везује, по том уставу, он би имао само да потписује указе и да иде у лов, а он не може да се задовољи таквом улогом. Он хоће својим искуством и знањем да припомогне општем добру, и у том смеру да шири политичку активност и у државним проблемима Србије“ (Živanović, 1923: 73 наведено према: Đorđević, 1967: 16).

Устав из 1869. године је увео народно представништво у редован политички живот Србије, али не и парламентаризам из простог разлога што министри нису бирани из реда народних посланика већ их је постављао Кнез и такође није постојала њихова политичка одговорност.

Ово не би требало да чуди имамо ли у виду Ристићеву резервисаност према радикалним реформама и „деспотизму гомиле без одговорности!“ У есеју *Реформе у Србији* (1860), као и првом нацрту Устава из 1869. године он није предвидео потпун пренос законодавне власти на народно представништво, али је касније променио став.¹¹ Слободан Јовановић наводи да Ристићу „Народна скупштина у којој је видео само скуп неписмених сељака и полуписмених ћифта није изгледала способна да прими на себе терет државне управе“ (Јовановић, 2005б: 128-129). Милан Јовановић за ово раздобље каже да се оно „не може сматрати владавином парламентаризма него периодом у коме се, уз велике расколе, борбе и сукобљавања конституисао систем представништва у Србији“ (Јовановић, 1997: 106-107).

Ристић ће се, у апологетском тону, још једном осврнути на устав из 1869. године у полемичком спису „*Једно намесништво 1868-1872*“ из 1894. године. Том приликом, он ће поентирати да „Устав од 1869. године није смео пресећи континуитет у развоју државних установа Србије; он је установе које су се затекле, *свео у једну систему* (курзив А.М.), усавршио их и проширио према искуству, које је време освештало (...) Свака творевина људска носи на себи печат свога времена па и Устав од 1869.“ (Ристић, 1901: 47-51).

Функционисање политичког система Србије током 1870-их обележиле су централистичке тенденције у управљању са ослоном на бирократско-полицијски апарат, нарочито у периоду владавине Намесништва (1868-1872).

¹¹ Јован Ристић о томе каже: „Кнежевско Намесништво (...) дошав у Крагујевац на скупштину, оно је морало одустати од свога првобитног нацрта, кад се у конференцијама држаним са народним посланицима уверило, да је установа Државног Савета ударила на несавладљиво неповерење народно. Резултат саветовања са народним посланицима био је потпун пренос законодавне власти на Народну Скупштину“ (Ристић, 1894: 44).

Народна скупштина, којом су тада доминирали либерални посланици, фигурирала је као својеврсни генератор центрифугалних и центрипеталних сила на релацији народно представништво-извршна власт зависно од тога да ли су у Влади били либерали или конзервативци.

Политички живот у овом периоду обележило је деловање Јована Ристића све до пада његове друге Владе (1878-1880).

Устав из 1888. године: ка умереном парламентаризму

Политичке прилике у Србији 1880-их година карактерисала је жестока борба радикала са краљем и напредњацима. Распоред снага је био такав да су радикали имали улогу „вето играча“ тако да се до најважнијих политичких одлука попут уставне реформе морало доћи компромисом. „Напредњаци су имали власт, радикали су имали Велику скупштину, као уставотворну власт“ (Stojičić, 1979: 210).

Претходна дерадикализација Народне радикалне странке у циљу њене кооперативности са круном била је неопходан корак ка уставној реформи. Приближавању су допринели Тимочка буна (1883), као и краљев фијаско са српско-бугарским ратом (1885). Увертиру будућих догађаја представљао је споразум радикала и либерала из 1886. године. Јован Ристић се уочи уставних промена нашао на кормилу Владе (1887) уз помоћ радикала који су га 1880. године скинули с власти у савезу са напредњацима. Влада је као једну од својих кључних тачака имала уставно питање. У програму уставних реформи важне су биле две ствари: „1) потреба јаче контроле над управом земље и веће учешће народа у државним пословима преко народног представништва, с обзиром на терете које народ сноси и који непрестано расту; 2) потреба јаче личне и имовинске безбедности јер су садашње њихове гаранције јако слабе“ (Stojičić, 1979: 227). Ристићева Влада је формирала и Уставотворни одбор од 16 чланова, али су конкретни послови на уставној реформи сачекали 1888. годину и Владу Николе Христића. Краљ Милан Обреновић је претходно прокламацијом иницирао уставне реформе и формирао Уставотворни одбор у ширем и ужем саставу којим је председавао, а потпредседници су били лидери радикала, либерала и напредњака. Иако краљ Милан није био искрен у својим крајњим намерама, овим чином је на симболичан начин реализован Ристићев младалачки идеал просвећеног владара као иницијатора реформи.

У одбору се највише дебатовало о изборном систему и у вези с тим да ли да постоји опште право гласа (захтев радикала) или бирачки цензус (захтев либерала и напредњака), да ли су и у ком проценту неопходни квалификовани посланици, да ли у Устав уносити појединости пропорционалног изборног система, административна подела земље итд. (према: Јовановић, 2005г: 458-465).

Слободан Јовановић наводи: „од либерала, осећао се у уставотворном одбору само један човек, - Јован Ристић (...) Због свога искуства и своје поли-

тичке вештине, он је имао на састав новог Устава много више утицаја него што је, по бројној снази своје странке заслуживао (...) Његов напор био је управљен сав против сељачке демагогије и партијске тираније, која се код нас могла јавити као последица парламентаризма“ (Јовановић, 2005г: 464).

Јован Ристић се, између осталог, залагао за квалификоване посланике, пропорционални изборни систем, бирачки цензус (Јовановић, 2005г). Договор око коначног текста Устава, након дебата у Одбору, постигли су либерали и радикали (Јовановић, 2005г: 458). Тиме је Ристић искористио прилику да, поред мале снаге своје партије, остави лични печат у поступку усвајања Устава. Није, као у односу на 1868/69. годину, директно управљао уставном реформом, али је дао значајан допринос у њеној реализацији. Устав је усвојен децембра 1888. године, а неке од најважнијих новина у односу на претходни односиле су се на реконфигурацију моћи у хоризонталној подели власти на трагу парламентаризма и увођење локалне самоуправе (члан 162.).

Краљ Милан Обреновић је врло брзо абдицирао (1889) и формирано је Намесништво (1889-1893) на чијем је челу био Јован Ристић који се тако други пут након 1868. године нашао на истом положају. Политички систем који је био успостављен Уставом Краљевине Србије из 1888. године и пратећим законима усвојеним у време радикалских влада (1889-1892)¹² није био дугог века јер је државним ударом изведеним 1894. године краљ Александар Обреновић суспендовао важећи и вратио пређашњи Устав (1869).

Јован Ристић је претходне, 1893. године, завршио политичку каријеру када је „дворском револуцијом“ оборено Намесништво.

Завршна разматрања

Јован Ристић је својим политичким деловањем утицао на развој политичког система Србије у другој половини XIX века. Између његових раних политичких есеја (1860) и практичног ангажовања у реформама (рад на Уставима из 1869. и 1888. године) постоји висок степен конгруенције уз извесне модификације које су представљале уступак околностима времена. И сам Ристић је писао да „свако време има своје рођене потребе, своја средства; свако ствара себи облике, кроз које живи“ (Ристић, 1894: 46).

У уставотворној пракси Србије друге половине XIX века је потврђен Ристићев концепт важности постепеног развоја и реформи политичких институција јер је од 1838. године сваки наредни Устав представљао значајан искорак у односу на онај претходни.

Његов утицај на обликовање политичког система Србије, као што је већ указано, у већој мери је био изражен 1868/69. године у односу на 1888. годину. Он је као ројалиста и умерењак несклон крајностима, увек тежио компроми-

¹² Закон о пословном реду у Народној скупштини 1889/1891., Закон о општинама 1889., Закон о уређењу округа и срезова 1890., Закон о избору народних посланика 1890/1891., Закон о министарској одговорности 1891., Закон о Државном савету 1891., Закон о штампи 1891. итд.

сима усмереним ка опстанку и функционисању младе српске државе на њеном путу стицања независности у XIX веку.

Јован Ристић је надасве био изузетно проницљиви тумач динамичних друштвено-политичких кретања свога времена и конституционалиста уверен да „слобода не опстаје без законитости, а ова ону може и ограничити“ (Ристић, 1887: 62).

Није гајио велико поверење према демократији и парламентаризму, али као вешт политичар ниједног тренутка није занемаривао потребу за постизањем компромиса уколико околности то захтевају.¹³ Ограничени донети демократизације политичког поретка Србије у периоду Ристићевог управљања полугама власти (са прекидима у периоду од 1868. до 1880. године) делом су последица његове резервисаности у погледу способности народног представништва да се носи са изазовима законодавства (дефицит образованих и интелектуалаца). Иако је био принуђен да Уставом из 1869. године ипак пренесе дотадашње законодавне послове са Државног савета на Народну скупштину, он је настојао да истовремено обезбеди њену стручност користећи инструмент „кнежевих посланика“, а исто је урадио и Уставом 1888. године.¹⁴

У нововековној дихотомији држава-друштво која је представљала кључну осовину уставних реформи у Србији друге половине XIX века, Ристић је био на позицији јаке државе, а прворазредни спољнополитички циљ уочи реформи 1869. године је била, како је већ наведено, државна независност.

Стоукс (Gales Stokes) истиче да је Ристићу узор политичке модернизације представљала тадашња Пруска (Stokes, 1990: 16), а њеном просвећеном апсолутизму свакао је била ближа „умереност конституционалне у односу на радикалност популистичке идеје“ (Basta-Posavec, 1993: 529). Ристићево опирање општем праву гласа има, дакле, своје пруско залеђе. Предраг Терзић каже да се тадашњи „утицај немачког либерализма на либерале у Србији огледао у тенденцији ка смањивању надлежности парламента у корист веће улоге извршне власти“ (Терзић, 2014: 321).

Корене Ристићеве реалполитичке перцепције политке јасно налазимо у оцени Слободана Јовановића према којој је политика за Ристића била „односна снага“ (Јовановић, 2005в: 303). Ристић је често током своје богате политичке каријере волео да одмерава снагу са политичким противницима увек водећи рачуна о тачној процени ситуације и правцима могућих маневара.

Све до сада наведено улазило је у састав Ристићеве матрице политичког деловања која се заснивала на *етатизму* (јака државна администрација без локалне самоуправе), *елитизму* (ограничење законодавне моћи Скупштине (1869) и квалификовани посланици), *реалполитичком прагматизму* (игнорисање уставних препрека током спровођења уставних реформи (1868/69), пре-

¹³ Слободан Јовановић пише о Ристићу: „Бирократ по целој својој каријери, он није веровао да се државни послови могу водити без бирократије. Демократија и слобода су „предрасуде времена“, којима мудар државник треба да чини уступке, али од којих не треба да се нада стварној добити“ (Јовановић, 2005в: 129).

¹⁴ Тадашња формулација је гласила „квалификовани посланици“.

нос законодавне надлежности са Државног савета на Народну скупштину услед притиска народних посланика (1869), одустајање од дводомног парламента (1869), споразум са Народном радикалном странком (1886), прихватање умереног парламентаризма (1888)).

Управо уравнотежена комбинација умерених варијанти етатизма, елитизма и реалполитичког прагматизма истовремено чини и окосницу политиколошког објашњења Ристићевог укупног реформског опуса, као и његових пратећих демократских дефицита.

Залагање за такозвано „јемство законитости“ прикривало је елитистички приступ у вођењу реформи и државе. Ристић је био експонент тада још увек малобројног слоја високообразованих политичара и државника и отуд нека меритократска нота његовог елитизма. Ако га је елитизам удаљавао од концепта општег права гласа, демократије и парламентаризма, дотле га је реалполитички прагматизам, на другој страни, усмеравао компромисима.

Ристић је реформама трагао за функционалним политичким поретком и зарад опстанка династије Обреновић на власти. Систем успостављен Уставом из 1838. године и његово „ресетовање“ системским законима 1861. године нису, наиме, били одрживи на дужи период. Ристићевим умереним реформама (1869) делимично су отклоњени демократски дефицити наслеђеног политичког система и у томе се састојала кључна развојна димензија тог процеса. След историјских догађаја у вези са демократизацијом политичког система Србије друге половине XIX века показује своју каузалност. Не треба изгубити из вида чињеницу да је Ристићева одлука да 1869. године уведе Народну скупштину у политички живот Кнежевине Србије имала за своју директну последицу даљу институционализацију политичких борби и оснивање политичких странака. Пут ка парламентаризму коначно успостављеном Уставом из 1888. године водио је, дакле, преко Устава из 1869. године. Иако није био поборник демократије, Ристић је у извесним границама допринео њеном развоју. Увек доследан умереним решењима и комбинујући елитизам и реалполитички прагматизам, Ристић се, како је већ истакнуто, у Уставотворном одбору 1888. године залагао за умерену варијанту парламентаризма.

И када се посматра из угла демократских стандарда инкорпорираних у политичким системима земаља савременог доба, Ристићев реформаторски биланс је значајан управо због иницирања процеса демократизације политичког поретка под геслом уверења о неодрживости власти која не почива на закону и (путем народног представништва) нема шире институционално упориште у народу.

Вредно политичко наслеђе Јована Ристића у нашем веку чини став о неопходности постепених институционалних реформи („корак по корак“) за чију је успешну реализацију потребно да извиру из реалних друштвених потреба („дух времена и потребе земље“), као и да њихови носиоци имају одговарајућу стручност.

Литература:

1. Basta-Posavec, L. (1993). Konstitucionalizam. *Enciklopedija političke kulture* (urednik Milan Matić), Savremena administracija, Beograd, str. 519-530
2. Đorđević, M. (1967). Ustavna kriza u Srbiji 1881-1883. *Zbornik radova Pravno-Ekonomskog fakulteta u Nišu*, Vol. 6, Niš, str. 13-34
3. Jovanović, S. (2005a). *Ustavobranitelji i njihova vlada*, Geca Kon-Prosveta, Beograd
4. Jovanović, S. (2005b-v-g). *Vlada Milana Obrenovića* (knjige I-II-III), Geca Kon-Prosveta, Beograd
5. Jovanović, M. (1997). *Izborni sistemi: izbori u Srbiji 1990-1997*, Institut za političke studije-Službeni glasnik, Beograd
6. Ljušić, R. (1985). Jovan Ristić i ustavno pitanje 1869. *Život i rad Jovana Ristića povodom 150-godišnjice rođenja* (urednik Vladimir Stojančević), Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, str. 191-213
7. Petrović, B. (1912). *Jovan Ristić: biografske i memoarske beleške*. Geca Kon, Beograd
8. Ristić, J. (1887). *Spoljašnji odnosi Srbije novijega vremena* (knjige I-II). Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd
9. Ristić, J. (1901). *Spoljašnji odnosi Srbije novijega vremena* (knjiga III). Štamparija kod „Prosvete“ S. Horovica, Beograd
10. Ristić, J. (1894). *Jedno namesništvo 1868-1872*. Štamparija Ljub. J. Bojovića, Beograd
11. Stojčić, S. (1979). Politički i ustavni kompromis u Srbiji 1888. godine. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, Niš, str. 195-230
12. Stokes, G. (1990). *Politics as Development: The Emergenc of Political Parties in Nineteethy Century Serbia*. Duke Universty Press, Dorham and London
13. Terzić, P. (2014). Uticaj strane liberalne misli na program i delovanje narodne liberalne stranke u XIX veku. *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, broj 2/2014, god 21. vol. 44. str. 315-330
14. Ustav Knjažestva Srbije izdan i zakletvom potvrđen o Duhovima 1869. godine
15. Ustav Kraljevine Srbije proglašen 22. decembra 1888. godine

INFLUENCE OF JOVAN RISTIĆ ON THE POLITICAL SYSTEM OF SERBIA IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Summary: Considering his entire political engagement, Jovan Ristić (1831-1899) definitely figures as one of the most important protagonists of constitutional and political reforms implemented in the second half of the 19th century in Serbia. The reason for this should be sought in the fact that he held important state functions on several occasions in the period from 1868-1893, starting from being a member of the Regency in two terms, through the Ministerial Council President, to the minister of foreign affairs. The reforms, in which Ristić participated, transformed the political order of Serbia in the spirit of moderate liberalization and democratization. The first significant reform undertaking implemented with Ristić's management note was the adoption of the Constitution in 1869, by which the people's representation became an integral part of regular political life. This slightly opened the door to democracy in Serbia. He realized a great deal of ideas from early political essays with the constitutional reform of 1869, which indirectly enabled the resulting of the Constitution of 1888 because the introduction of the people's representation in the regular political life tran-

sferred the focus of political struggle there to. Ristić also played an important role in the preparation of the Constitution of 1888. As a leader of the Liberals, he was one of three Vice-Presidents of the Constitutional Committee formed by King Milan Obrenović, who was the initiator of the constitutional reform. In this Committee's work, Ristić advocated for those institutional solutions that were on the track of moderate parliamentarianism. Immediately after the adoption of the Constitution, King Milan abdicated in 1889 and the Regency was formed with Ristić at its head, which was abolished by the "court revolution" in 1893. The end of the Regency was also the symbolic end of Ristić's political career. In summary, Ristić based his political work on etatism (a strong state administration without local self-government), elitism (limitation of the legislative power of the people's representation in 1869/ qualified MPs in 1869/1888), realpolitik pragmatism (bypassing the constitutional obstacles in 1861, during the implementation of constitutional reforms in 1868/69, transfer of legislative function from the State Council to the People's Assembly in 1869 due to the pressure of the MPs, the abandonment of the bicameral people's representation, the agreement with the Radicals in 1886, and the acceptance of moderate parliamentarianism in 1888). The political explanation of results of Ristić's reformism, in terms of absence of major democratic reforms, consists of a balanced combination of moderate variants of etatism, elitism and realpolitik pragmatism. The valuable political legacy of Jovan Ristić in our century is a conviction of the necessity of gradual institutional reforms, whose successful realization certainly needs them to origin from real social needs, and their holders to have adequate expertise.

Key word: Jovan Ristic, Serbia, constitution, political system, 19th century